

Наташа М. Половина

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

natasapolovina@ff.uns.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-5960-3629>

Оригинални научни рад

УДК: 371.5.016:821.163.41.09

DOI: 10.19090/MV.2025.16.1.79-94

ШТА ЈЕ АЛЕГОРИЈА ЗА СРЕДЊОВЕКОВНУ КЊИЖЕВНОСТ?¹

АПСТРАКТ: У раду се разматрају могућности поетолошког приступа делима средњовековне књижевности у првом разреду гимназија и средњих стручних школа, полазећи од алегорије као једног од кључних појмова у контексту процеса стварања уметничког дела у средњем веку. Историја употребе алегорије је комплексна: она није само проширена метафора, или метафора пренета на цело дело (како се овај појам дефинише у основној школи), већ представља и фигуру читања и тумачења текстова, једнако заступљену у интерпретацијама библијске и средњовековне књижевности. Отуда се, на методичком плану, проширивање и надограђивање већ усвојеног појма алегорије може искористити као једна од бројних могућних повезница између Библије и средњовековне књижевности, али и као повезница међу епохама у којима су се филозофске, религиозне и поетске идеје исказивале алегоријски.

Кључне речи: *alegoria in verbis*, *alegoria in factis*, типолошка алегорија, алегоријска слика раја, Библија, Песма над песмама, Стефан Првовенчани, Свети Сава.

WHAT IS ALLEGORY FOR MEDIEVAL LITERATURE?

ABSTRACT: The paper discusses the possibilities of a poetological approach to medieval literature in the first grade of grammar schools and secondary vocational schools, focusing on allegory as a key concept within the process of artistic creation in the Middle Ages. The history of the use of allegory is complex: it is not merely an extended metaphor, or a metaphor applied to an entire work (as the concept is taught in elementary school), but also a mode of reading and interpreting texts, prominent in interpretations of both biblical and medieval literature. Thus, on a methodological level, expanding and building on the previously learned concept of allegory can serve as one of many possible connections between the Bible and medieval literature, as well as a bridge between eras in which philosophical, religious, and poetic ideas were expressed allegorically.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда* (број 142-451-3077/2023-01), одобреном по Јавном конкурс Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност за финансирање краткорочних пројеката од интереса за развој научноистраживачке делатности у Аутономној Покрајини Војводини у 2023. години, чији је руководилац проф. др Сања Париповић Крчмар.

Keywords: alegoria in verbis, alegoria in factis, typological allegory, allegory of Paradise, The Bible, Song of Songs, Saint Sava, Stefan the First-Crowned.

1. УВОД

Проблем методичког приступа старијим књижевним епохама најчешће се своди на питање: како ученицима приближити књижевно дело вековима удаљено од времена у којем живимо? Пишући о *Слову љубве* деспота Стефана Лазаревића, Миодраг Павловић се упитао:

„Кад човек погледа текст *Слово Љубави* у оригиналу, кад види ту крхку и лепу језичку материју, пита се: шта је тај текст уопште? Спада ли у литературу, или не? Може ли нешто бити у литератури што свој литерарни живот и јавни век уопште није имало? Колико су удаљени концепти литературе нашег средњег века од модерних времена? Чини се да мање лутамо поредећи један антички литерарни текст са модерним, него савремени текст с нечим што је временски ближе, са средњовековном хришћанском културом” (Pavlović 1979: 7).

Како, дакле, прићи једном тексту као књижевном делу, ако је његова примарна функција у времену када је настајало била – ванкњижевна, тј. ако оно није имало „литерарну егзистенцију у нашем данашњем смислу речи” (Pavlović 1979: 7)? Како превазићи „неспоразум” с којим се, као савремени читаоци, сусрећемо када се нађемо пред делом средњовековне књижевности? У настави то најчешће чинимо тако што рачунамо на корелацију с другим наставним предметима. Корелацијско-интеграцијски систем може бити добар начин за увођење ученика у средњовековну књижевност, укључивањем претходно стечених знања о уметничким одликама епохе средњег века, о националној историји, географском простирању српске средњовековне државе и сл.²

Поред тога, важан предуслов за ваљано разумевање средњовековне књижевности јесте и познавање *Библије*, која у наставном програму претходи изучавању средњовековне књижевности. Будући да је *Библија* за средњовековне писце била главни извор тема, мотива и стилских поступака, елементарно познавање *Светог писма*, односно одабраних одломака из старозаветних и новозаветних књига, није само пожељно, већ и неопходно (Радуловић 2011: 54).³

² У томе нам помажу фотографије манастира, прикази иконографских представа, познати примери из фрескосликарства, црквена музика, итд. (Илић 2006: 101).

³ „Средњовековни жанрови настали су углавном по угледу на *Библију*. Писац често преузима готове обрасце (формуле, метафоре, алегорије, па и целе делове текста)” (Милић, Вучић 2019: 243).

У покушају да заинтересујемо ученике за средњовековну књижевност увек идемо од познатог ка непознатом, крећући се углавном у књижевноисторијским и културноисторијским оквирима. Али, шта ако делима средњовековне књижевности приђемо с поетолошког аспекта⁴, ако тумачење заснујемо на ширем сагледавању настанка, обликовања и функционисања тих дела? Другим речима: шта ако се први сусрет с делима средњовековне књижевности „одигра” на теоријском плану, посредством ученицима одраније познатих теоријских појмова?

Међу тим појмовима свакако би се могла наћи и алегорија, с којом се ученици упознају у вишим разредима основне школе, када о њој уче као о стилској фигури

„која се заснива на промени значења речи. Назив је сложен од две грчке речи и значи 'другачије говорити', 'сликовито причати'. Једноставно се дефинише као проширена метафора чије се значење односи на цео текст. Басне су приче у алегорији – приповедају о животињама, а односе се на људе. За алегорију је важно да се одржи веза између основног и пренесеног значења речи. Алегоријска слика је развијенија и сложеније делује на читаоца. Често се гради метафоризацијом биљног и животињског света. Смисао појединих дела остаје нејасан уколико се не открије њихово алегоријско значење. Алегоријом се писци служе да би у епском делу извргли подсмеху мане друштва” (Радуловић 2012: 7–8).

Сходно основношколском наставном плану и програму, као примери за алегорију у *Књижевном појмовнику* наводе се сатиричне приповетке Радоја Домановића и дела народне књижевности (*Зидање Скадра*, *Љубавни растанак*) (Радуловић 2012: 8), а на исти начин поменути појам контекстуализује се и у уџбеницима (читанкама) српског језика за више разреде основне школе.⁵

⁴ О употреби појмова *поетологија/поетолошко* видети: Тутњевић 2007, Париповић Крчмар 2024.

⁵ Наводимо само један пример: „Алегорија (гр. *allegoria* – пренесен говор) – стилска фигура пренесеног казивања која се најкраће одређује као *проширена метафора*: она, попут метафоре, *каже једно, а значи друго*. Заснована је на промени значења слике, представе, појма, – која се може односити и на читаво дело. Може се рећи да она представља једно од најстаријих стилских средстава, али и техника, књижевних поступака које налазимо у усменим творевинама читаве светске књижевности: у митовима, легендама, предањима. Басне су у основи алогоријске приче (говори се о животињама, а мисли се на људе), као што су то често и сатирична дела. Алегорија се у неком делу може препознати у обликовању пејзажа, ликова, заплета и саме радње. То је средство помоћу којег се индиректно саопштавају и убедљиво приказују дубока и снажна осећања, важне идеје и истине. Подсети се песме *Ропство Јанковић Стојана*

Реч је о фигури која, без сумње, „подједнако радо пријања” уз различите форме – како оне фикцијске тако и нефикцијске. Међутим, колико год увођење и проширивање појма алегорије било значајно у контексту анализе одређених књижевних врста (нпр. народне књижевности или сатиричне приповетке), везивање овог појма за један тип примера⁶, заправо, маскира чињеницу да је његова историја сложена, а његов садржај слојевит. Може се говорити о реторичко-стилским особеностима алегорије, о алегорији као фигури читања, али и као књижевној врсти⁷, па би разматрања о алегорији – поред књижевнотеоријских – морала укључити и филозофска и религиозна промишљања (Pšihistal 2014: 95).

Како би се, онда, садржај појма алегорије могао проширити и надоградити у контексту средњовековне, и уопште религиозне књижевности (дакле, и библијске) у првом разреду средњих стручних школа и гимназија?

и алегорије у стиховима којима се он обраћа сватовима, а са жељом да њихов прави смисао препозна његова жена (*Вила гњиздо тица ластавица / вила га је за десет година...*)” (Јовић, Журић 2021: 84). Иако је појам алегорије у овој читанци наведен уз народну песму *Љубавни растанак*, сама дефиниција појма упућује и на значење алегорије у ширем смислу (стилско средство, али и техника, књижевни поступак).

⁶ Примера ради, у Логосовој *Читанци*, у оквиру систематизације стилских изражајних средстава (Појмовник), алегорија је дефинисана као „стилска фигура којом се мисли и појмови исказују речима које имају пренесено (скривено) значење. Настаје када се метафора развије на већи број стихова или строфа у песничкој слици или у целовитом књижевном тексту. Постоји само једно скривено значење”. Као пример којим се у Појмовнику илуструје алегорија наведени су стихови из народне песме *Ропство Јанковић Стојана* (Станковић Шошо, Сувајџић, Петаковић 2019: 19). У Едукиној *Читанци* појам алегорије уводи се уз народну песму *Лијени Иве*, у контексту разматрања слојевитости структуре књижевног дела. Слој апстрактног значења објашњава се као спознавање дела „у пренесеном, алегоријском тумачењу”: „Познато ти је одраније да је метафора стилска фигура у којој се значење преноси према сличности између два појма. Алегорију сматрамо проширеном метафором. У њој све појединости из неког текста одговарају по сличности појмовима који се у тексту не помињу, а на које се текст у ствари односи” (СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ, РАДУЛОВИЋ, ЖИВКОВИЋ 2021: 37). У *Читанци* Завода за уџбенике дефиниција алегорије даје се уз *Беседу на гори*, али се у самој дефиницији не наводе примери из *Библије*: „Алегорија (гр. *allegorein* – сликовито говорити) – проширена метафора; код алегорије се измењено значење засновано на сличности преноси на веће целине („Имао сам од злата јабуку” – *Зидање Скадра*) или на читаво дело (нпр. басне; *Долап*, Ракић; *Аска и вук*, Андрић). У њој препознајемо дословно и пренесено значење (Милић, Вучић 2019: 142).

⁷ У медијевистичкој литератури се под алегоријом често подразумева управо књижевна врста, иако без подробније аргументације (Богдановић 1980: 199, 231; Бек).

Проширивање појма алегорије у новом контексту, чини нам се, требало би да иде у правцу његовог прихватања и разумевања као поетолошког појма. Тако би „праћење развоја поетолошке мисли о процесу стварања уметничког дела, о начину на који дело настаје, правилима по којима се гради и о ефекту који постиже код публике” изнедрило питање: зашто се алегорија (али и симбол, метафора, парабола) уопште јавља у средњем веку? Дакле, не само шта је или шта може бити, већ и откуд алегорија у средњем веку, и шта је алегорија за средњи век? Предмет анализе, у том случају, не би било само унутрашње, структурно устројство дела, већ и оно што представља „дух времена, околности и претпоставке настанка управо таквих дјела, али и начина њиховог функционисања, управо у том и таквом времену и у складу са својом управо таквом унутрашњом организацијом” (Тутњевић 2007: 19–20). Поред тога, поетолошки приступ би саму интерпретацију ослободио притиска да се јасно разграниче алегорија и симбол, будући да у средњем веку ова два појма и нису била строго раздвојена.⁸ Тако би интерпретативни фокус остао на ономе што је, заправо, и најважније: ако знамо да је менталитет средњовековног човека био „симболички” и да је за њега све што види било само знак нечега правога, суштинског и истинитог, онда се појмови као што су алегорија, метафора, симбол чине „припадајућим” у контексту разумевања средњовековне књижевности и уметности уопште.

Упоредо с учењем о алегорији као о проширеној метафори, односно метафори пренетој на цело дело, алегорија је у првим вековима хришћанства подразумевала и начин читања текстова⁹, и управо у овом свом значењу алегорија би требало да буде обавезан део појмовне апаратуре приликом тумачења *Библије* и дела средњовековне књижевности¹⁰.

2. АЛЕГОРИЈА И БИБЛИЈСКА КЊИЖЕВНОСТ

Када је реч о историји читања и тумачења *Библије*, кључни су појмови *алегорезе* (алегоријско читање текстова с намером проналажења њиховог

⁸ Људи средњег века су појмове *алегорија* и *симбол* користили готово као синонине, а њихово разликовање може се пратити тек од 18. века (Еко 1992: 88–89).

⁹ Алегорија у значењу праксе тумачења јавља се још у 6. веку п. н. е, под именом *ὑπόνοια* (Pšihistal 2014: 112–113).

¹⁰ Ниједна друга фигура не носи толики терет историјског и културног наслеђа. У алегорију су уписане различите научне парадигме (филозофске, теолошке, филолошке) и она није одређена само реторичко-стилским или књижевним контекстом (Pšihistal 2014: 95).

дубљег смисла) и *егзегезе* (критичко читање текстова из Библије), који су сродни алегорији и упућују на њу као важну фигуру читања библијских текстова.

На скривено значење *Светог писма* вишеструко указује *Нови завет*. Сам Исус се често изражава причама које одмах потом тумачи, а апостол Павле у својим посланицама на више места позива да се оно што је речено у *Светом писму* схвати у пренесеном смислу (јер људи још увек нису спремни за примање највиших истина у њиховом директном или суштинском значењу) (Бичков 2012: 84). У *Посланици апостола Павла Коринћанима* каже се: „Јер сада видимо као у огледалу, у загонетки, а онда ћемо лицем у лице” (1 Кор: 13, 12). Хришћанска свест, дакле, обликована је тако да се у текстовима *Светог писма* самостално открива Истина, скривена испод буквалног, дословног садржаја (Бичков 2012: 84), у чему су посебан ентузијазам показивали следбеници тзв. Александријске школе¹¹ (Бичков 2012: 84).

С обзиром на очекивани исход – да ученици разумеју „значај и значење библијског стила и представе света” (Шопаловић 2024)¹² – у раду на текстовима из *Светог писма* крије се прилика да се и практично укаже на начин читања библијског текста. Истовремено, усвајањем алегорије као фигуре читања, тј. као начина тумачења текста, успоставља се могућност повезивања са средњовековном књижевношћу која се тумачи по истим механизмима.¹³

Према томе какав однос се успоставља између дословног и пренесеног значења, у раносредњовековној библијској егзегези разликовала су се два модуса, односно два вида алегорије: „алегија у речима” (*alegoria in verbis*) и „алегија у делима” (*alegoria in factis*), која се назива и типолошка алегија (фигурација).

Alegoria in verbis остварује се тако што се дословно значење поништава алегијским након што егзегеза успостави додатно значење. Право значење

¹¹ Свети оци су имали другачије ставове о применљивости алегије на текстове *Светог писма*. Критеријуми симболичко-алегијског тумачења нису били јасно формулисани и зависили су од „духовног искуства и словесне вештине конкретног тумача” (Бичков 2012: 85, 87).

¹² Месечни (оперативни) планови рада за Српски језик и књижевност за 1. разред гимназије.

¹³ У *Читанци* Завода за уџбенике, у појмовној одредници „Библијски стил”, наводи се да је стил Библије „трајни извор симбола, стилских фигура и алегијских слика”, и да – као такав – „господари средњовековном словенском и византијском литературом” (Милић, Вучић 2019: 255).

је, дакле, оно секундарно, па се може рећи да овај вид алегорије почива на принципу „једно уместо другог”.

С друге стране, типолошка алегорија (*alegoria in factis*) настала је превасходно из потребе да се повежу *Стари* и *Нови завет*, због чега јој је библијска егзегеза придавала већи значај. Циљ типолошке алегорије јесте да се свака личност или догађај из *Старог завета* представи као „најава”, антиципација одговарајуће личности или догађаја из *Новог завета*. За разлику од *alegoria in verbis*, у типолошком модусу оба нивоа значења постоје равноправно, по принципу „и једно и друго”. Дословно значење остаје, али му се додаје и пренесено значење. Тако, примера ради, различите старозаветне личности представљају типове Исуса Христа: Адам, Јов, Мојсије, Јона, и др.¹⁴; Нојева барка старозаветни је тип Христове цркве; заручница из *Песме над песмама* тумачи се као тип Богородице, итд.

Без познавања типолошке алегорије, дакле, није могућно разумети везу између *Старог* и *Новог завета*. Поред тога, поједине библијске књиге имају дугу историју алегоријског тумачења које се – без обзира на то да ли ће бити усвојено, или не – мора узети у обзир као значајна књижевноисторијска чињеница.

Једна од таквих књига јесте већ поменута *Песма на песмама*, уз коју се, у свим читанкама за први разред гимназија и средњих стручних школа, појам алегорије (односно, алегоријског тумачења) активира као важан део интерпретативног поступка, било да се упућује на могућност двојаког тумачења ове књиге (Klett, Едука, Логос), било да се алегоријско тумачење одбацује као превазиђено (Завод за уџбенике).

Без обзира на то како ће *Песма над песмама* бити протумачена (да ли дословно, као књига о телесној, еротској љубави између мушкарца и жене, младића и девојке, или пак алегоријски – као текст о венчању Бога и цркве, односу верника и Бога, и сл.) – на примеру ове библијске књиге једноставно је објаснити не само алегоријски принцип (како се алегорија успоставља), већ и функцију коју алегорија може имати.

¹⁴ Из Адамовог ребра Бог је створио прву жену, па је Адам префигурација (тип) Христа, јер је из ребра распетог Христа потекла крв. Јов је, као што ће бити и Христос, невини правденик искушаван тешким патњама. Мојсије у вишеструким значењима представља тип Христа: обојица су законодавци, обојица проводе време у пустињи, обојица чине чудеса. Пророк Јона је тип Христове личности, јер је провео три дана у утроби кита, као што ће Христос провести три дана у утроби земље (Oberški 1964: 185–190).

Прво питање које се у том контексту намеће јесте следеће: зашто се уопште посеже за алегоријским тумачењем *Песме над песмама*? Одакле потреба да се тражи њено скривено значење? Најочигледнији одговор крије се, свакако, у чињеници да се ова књига налази у оквиру *Светог писма*, те се очекује да она има дубљи, скривени смисао. Нешто мање очигледан одговор лежи у податку да се алегоријско тумачење ове књиге први пут појавило још у јеврејској традицији, када се пробудила сумња у канонску веродостојност текста, што је образац који је доцније преузела и хришћанска традиција. *Песма над песмама* може бити, према томе, добар пример из којег се види како алегореза, у суштини, може имати апологетску сврху одбране моралног или догматског интегритета канонских текстова (Pšihistal 2015: 116). Све што се на површинском нивоу ауторитарног текста чинило противречним, или у сукобу с божанским или моралним правилима, било је индикатор за нужност укључивања алегоријског тумачења којим се, заправо, бранио његов канонски статус (Pšihistal 2014: 105).¹⁵

С обзиром на немерљив значај *Светог писма* за средњовековну уметност, па и средњовековни поглед на свет уопште, појам алегорије намеће се управо као заједнички именитељ библијским и средњовековним текстовима, јер значај који је алегорија имала за средњовековну књижевност произлази пре свега из библијске херменеутике.

3. АЛЕГОРИЈА И СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ

Средњовековни естетски сензибилитет одређен је симболичко-алегоријском визијом универзума (Еко 1992: 82): свет у којем су живели средњовековни људи био је испуњен значењима, упутствима, објављивањем Бога у стварима. У том свету природа је, такође, функционисала као азбука којом стваралац говори о поретку света. Ствар је увек знак нечега другог, никада није оно што изгледа да јесте (Еко 1992: 83–84). Алегоријски начин мишљења заузима значајно – ако не и кључно – место у погледу на свет средњовековних људи, па и у средњовековној књижевности и уметности уопште.

Да би се средњовековна књижевност разумела, потребно је најпре разумети значај симболичког и алегоријског начина мишљења у хришћанству

¹⁵ На алегоријско тумачење *Песме над песмама*, које произлази из несклада њеног садржаја с „литургијском функцијом” скреће се пажња у Логосовој *Читанци* (Станковић Шошо, Сувајџић, Петаковић 2019: 124).

(Бичков 2012: 83–84), јер је алегорија у средњовековној књижевности „кодирана” хришћанским учењем. Сваки увод у средњовековну књижевност наглашава да је хришћанска религија доминантан поглед на свет у средњем веку, те да је „средњовековна књижевност прожета хришћанским виђењем живота” (Милић, Вучић 2019: 170), што се потврђује у бројним примерима из српске књижевности средњег века.

3.1. *Alegoria in verbis*

Најпознатијом алегоријом у српској средњовековној књижевности сматра се представа Свете Горе као рајске ливаде, коју проналазимо у двама текстовима са самог почетка старе српске књижевности: у *Житију Светог Симеона Саве Немањића* и у тзв. *Другој хиландарској повељи* Стефана Првовенчаног.¹⁶ Топос идеалног пејзажа (лат. *locus amoenus*) или „места за уживање”, био је познат још у античкој традицији (Курцијус 1996: 305–333). Представе о рају, међутим, мењале су се током историје, па је „исечак из природе” који је испочетка подсећао на библијски Еден, временом све више почињао да личи „на култивисано место с јасним средиштем” – на манастирски врт (Шпадијер 2015: 119).

С обзиром на то да Стефан Првовенчани, поред алегоријске слике раја, даје и њено разрешење, његова „разуђена и брижљиво компонована алегорија” (Шпадијер 2015: 125) чини се захвалнијим примером да се њиме илуструју основни механизми успостављања алегорије.

Пре свега, једно од основних обележја алегорије јесте да остварује паралелизам у свим елементима: сваки елемент дословног значења има свој корелат у пренесеном значењу¹⁷, што се види и у примеру из *Друге хиландарске повеље*:

¹⁶ Који од њих двојице је ову алегорију први употребио за разматрање самог појма алегорије није од пресудног значаја. Више о овом питању: Шпадијер 2015. О извору алегорије раја у контексту хронолошког принципа и интеретекстуалних веза између Савиног *Житија Светог Симеона* и *Друге хиландарске повеље* Стефана Првовенчаног, као и могућем утицају *Повести о Варлааму и Јоасафу* на Савино уобличење ове алегоријске слике: Анђелковић 2020.

¹⁷ По томе се алегорија разликује од параболе, која тек целином остварује смисао (Милић, Вучић 2019: 150).

Алегоријска слика (Првовенчани 1988: 56)	Разрешење (Првовенчани 1988: 57–58)
Овај мишљу беше узнесен и жељаше: као да стоји на узвишеном месту, у пролетње време, у веселу дану, тј. сунчану; виде издалека равну ливаду, красну изгледом, лепу створењем. Сред ње стајаше дрво дивно, округласто гранама, пуним лишћа, преукрашено цвећем и пуно плода, благи мирис одајући. А сред дрвета настанила се беше птица слаткогласна, кротка у седењу, тиха у песмама, весела у цвркутању, јасна у шаптању, једна од мудрих птица љубавних, слатки његов детић, који је некада био мени везом рођења брат, звани Сава монах. Овај сеђаше у дрвету, тј. у Светој Гори и неумуклим гласом, високим грлом, јасним звуком, измењујући гласове прелепе и предивне, и необичне песме појући. И тај глас уђе у уши пречудног и дивног господина ми светог Симеона, часнога старца. А њој и остале птице, на доњим гранама седећи, слатком њеном гласу својим гласовима весело помагаше.	Брзо идући с горе оне сиђе на раван, тј. у Свету Гору, где и чу да се живи миран и неметежан живот на ливади тој, и да се правоверје добро укоренило и да светло сија, као неко дрво које дивно стоји, а гране су му освећени и богобојажљиви и христољубиви монаси и сав освећени црквени збор; а сред њих свих као слаткогласна птица, Сава монах, мила утеха христољубивом старцу; чисто, пак, лишће и прекрасни цветови – пророчке проповеди, тј. часних јеванђеља учења и апостолска предања и заповести светих отаца; а мноштво плодова, то је уздање, корен вере, а добре наде – плод, са овим што је напред речено, и благи мирис. Зажеле и ваистину отпочину на дрвету, у коме појаше птица измењујући гласове. То измењивање гласова, о богољубиви господине мој, написаћу пет твојих премудрих чувстава виђење: слушање онога дрвета, мирисање, појање, миловање птица и излетање и остало.

Графички приказ 1. Упоредни приказ дословног и пренесеног значења

Поред тога, у наведеном примеру видљива је још једна особеност алегорије: она се често користи потенцијалом традиционалног топичког инвентара уз помоћ којег обликује посебан систем индиција које воде у двоструко читање, па се може говорити о „кругу типизираних алегоријских наративно-дескриптивних узорака”. Тај топички инвентар обухвата сан или визију, књигу, позориште, врт, острво, огледало, путовање (нарочито ходочашће, уклопљено у дескриптивни узорак сна или визије) (Pšihistal 2014: 104). Отуда се реченица: „Овај мишљу беше узнесен и жељаше: као да стоји на узвишеном месту...” препознаје као индикатор, сигнал којим се упућује на пренесено значење текста, и потврђује да је и српска средњовековна књижевност изместила оно што је важно и о чему вреди приповедати из

простора видљивог у простор невидљивог (сан, визија)¹⁸ (Pšihistal 2014: 104). Овим се, истовремено, алегорија доводи у везу с општим местом (топосом), који је такође један од основних појмова средњовековне поетике.

3.2. *Alegoria in factis*

У делима српске средњовековне књижевности типолошка алегорија јавља се најчешће у функцији карактеризације јунака.

Примери из *Старога завета* играју истакнуту улогу у текстовима старих српских повеља и хагиографија, као и у живопису немањихких задужбина, кад год је требало дати хришћанско-историјску димензију једној теми владалачке идеологије¹⁹ (Марјановић-Душанић 1997: 191).

С највећим бројем старозаветних личности у српској средњовековној књижевности повезан је, очекивано, Симеон Немања. У *Житију Светог Симеона* Сава Немањић оца представља као новог Аврама, Давида, Соломона, Јосифа, Исака и Јакова.

Пишући о преносу Симеонових моштију са Свете Горе, Сава каже:

„Када је сазнао владалац син његов Стефан Немања, и брат му кнез Вукан, скупише светитеља и јереје и игумане са многим монасима и са бољарима свим, са радошћу радујући се и весељем веселећи се. Дошавши са великом чашћу узеше мошти господина Симеона, песмама духовним благодарећи Бога. Јер као што прекрасни Јосиф узме из Египта тело оца свога Јакова и пренесе га у земљу обећану, тако и ови богољубиви и благообразни, синови његови са свом државом примише га, радошћу радујући се и весељем веселећи се, сами носећи пречасно тело оца свога, и са великом почашћу положише га у овој светој цркви, у одређени му гроб, који блажени раније сам себи беше начинио. А ово се догоди месеца фебруара у 19. дан” (Свети Сава 1986: 117).

Премда би се могло учинити да ова сцена доноси само просто упоређење догађаја преноса Симеонових моштију с одговарајућим догађајем описаним у *Старом завету*, значење овог одломка је заправо много дубље. Ова сцена, наиме, представља само један елемент типолошке алегорије којом

¹⁸ У средњовековној књижевности сан и визија увек су део неке поруке (Le Gof 1999: 255–256).

¹⁹ Према мишљењу Смиље Марјановић-Душанић, старозаветни примери у текстовима старе српске књижевности имају функцију „симбола једне владалачке врлине, симбола једноставног или композитног” (1997: 190), што показује да се појмови алегорија и симбол, када се односе на средњовековна дела, и данас тешко диференцирају.

се наговештава да је Немања Нови Јаков, отац изабраног народа. О Немањи као Новом Јакову сведоче различите сцене из Јаковљевог живота које су, како у текстовима тако и у зидном сликарству, одабране да означе Немању као родоначелника лозе (Марјановић-Душанић 1997: 191).²⁰ С аспекта владарске идеологије Немањића, пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу сматра се кључним догађајем за установљење његовог култа. Точење мира из Симеонових моштију након њиховог полагања у нови гроб схваћено је као чин Божје милости и недвосмислено је потврдило положај нове династије (Марјановић-Душанић 1997: 192, 195–196).

Стварање култа оснивача династије наметало је избор Јакова за Немањину библијску праслику: када се погледају Симеонове особине које се прослављају у кулtnим текстовима, види се да оне одражавају Јаковљево стапање свештеничке и владарске функције. Временом, како је постепено долазило до удаљавања од идеје младог народа, поређење Симеона с Јаковом изгубило је на политичкој актуелности (Марјановић-Душанић 1997: 194, 197), али у првим текстовима који прослављају Симеона Немању, ова фигурација била је сврховита.

4. ЗАКЉУЧАК

Током читавог трајања средњег века алегорија је била кључна фигура у читању текстова. Будући да су средњовековни људи у свему око себе тражили скривени смисао, заступљеност алегорије у средњем веку је сасвим очекивана и не може нас чудити. Као поступак у грађењу текста, али и као инструмент тумачења, алегорија се јављала и посебно ценила у оним епохама и друштвима (у средњем веку, али и у бароку) који су исповедали веру у тачно утврђеном систему вредности (*Rečnik književnih termina*: 13), јер алегорија је одређена кодом, а код је дефинисан хришћанским учењем.

Приступ делима средњовековне књижевности у првом разреду средњих стручних школа и гимназија могао би се засновати управо на „овладавању” тим кодом, или би барем могао отпочети од претпоставке да некакав код постоји, и да „текст увек говори нешто друго од оног што изгледа да говори” (Еко 1992: 87). Уместо историјске контекстуализације као увода у средњовековну књижевност, поетолошки приступ омогућио би јаче

²⁰ Иако је Немања и сам неретко упоређиван с Јосифом, у основној идентификацији он је Јаков, а Сава је Јосиф (Марјановић-Душанић 1997: 192).

повезивање средњовековне књижевности с *Библијом*, а касније и са књижевношћу барока. Истицањем алегорије као појма који је једнако важан за разумевање библијских и средњовековних текстова ученици би везу између *Светог писма*, као најважније књиге средњег века, и средњовековног књижевног стваралаштва сагледали и у оквирима начела књижевног стварања, а не само на плану интертекстуалности, како се то најчешће чини.

Коначно, има нечега привлачног у томе да се једна алегорија схвати и протумачи, јер напор тумачења, како каже Еко, доноси и естетско уживање. Човека средњег века очаравало је начело *Aliud dictur, aliud demonstratur* (Еко 1992: 87), па се можда вреди надати да данашњег читаоца исто начело може макар заинтересовати. У том случају, алегорија би за наставу средњовековне књижевности била исто оно што је била и за средњовековну књижевност – сликовито изражавање које читаоца позива да открије скривени смисао. Има ли шта узбудљивије од тога?

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, М. (2020). Интертекстуалне везе Савиног Житија Светог Симеона и I и II Хиландарске повеље, у *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве*, ур. Владислав Пузовић, Владан Таталовић (Београд: Православни богословски факултет, Свети архијерејски синод Српске православне цркве): 229–238. [Anđelković, M. (2020) Intertekstualne veze Savinog Žitija Svetog Simeona i I i II Hilandarske povelje, u *Osam vekova autokefalije Srpske Pravoslavne Crkve*, ur. Vladislav Puzović, Vladan Tatalović (Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve): 229–238].
- Бек, Х. Г. (1967). *Путеви византијске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга. [Bek, H. G. (1967). *Putevi vizantijske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga].
- Бичков, В. А. (2012). *Кратка историја византијске естетике*. Београд: Службени гласник [Bičkov, V. A. (2012). *Kratka istorija vizantijske estetike*. Beograd: Službeni glasnik].
- Богдановић, Д. (1980). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга [Bogdanović, D. (1980). *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga].
- Илић, П. (2006). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај [Ilić, P. (2006). *Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi*. Novi Sad: Zmaj]

- Јовић, М., Журић, Ј. (2021). *Читанка 8. Магија читања. Српски језик и књижевност за осми разред основне школе*. Београд: Едука [Jović, M., Žurić, J. (2021). *Čitanka 8. Magija čitanja. Srpski jezik i književnost za osmi razred osnovne škole*. Beograd: Eduka]
- Курцијус, Е. Р. (1996). *Европска књижевност и латински средњи век*. Београд: Српска књижевна задруга [Kurcijus, E. R. (1996). *Evropska književnost i latinski srednji vek*. Beograd: Srpska književna zadruga]
- Марјановић-Душанић, С. (1997). *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*. Београд: Clio [Marjanović-Dušanić, S. (1997). *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatska studija*. Beograd: Clio]
- Милић, Б., Вучић, К. (2019). *Читанка за први разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике [Milić, B., Vučić, K. (2019). *Čitanka za prvi razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike]
- Павловић, М., Мркаљ. З. (2019). *Читанка. Српски језик и књижевност за први разред гимназије*. Београд: Klett [Pavlović, M., Mrkalj, Z. (2019) *Čitanka. Srpski jezik i književnost za prvi razred gimnazije*. Beograd: Klett]
- Париповић Крчмар, С. (2024). Поетолошки појмовник – термилошко одређење, грађа, функционалност. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 72 (1): 93–104 [Paripović Krčmar, S. (2024). Poetološki pojmovnik – terminološko određenje, građa, funkcionalnost. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 72 (1): 93–104]
- Радловић, О. (2011). *Нове научне методологије у настави књижевности*. Нови Сад: Орфеус [Radulović, O. (2011). *Nove naučne metodologije u nastavi književnosti*. Novi Sad: Orfeus]
- Радловић, О. (2012). *Књижевни појмовник за ученике виших разреда основне школе*. Београд: Едука [Radulović, O. (2012). *Književni pojmovnik za učenike viših razreda osnovne škole*]
- Свети Сава (1986). *Сабрани списи* (прир. Димитрије Богдановић). Београд: Просвета : Српска књижевна задруга [Sveti Sava (1986). *Sabrani spisi* (prir. Dimitrije Bogdanović). Beograd: Prosveta – Srpska književna zadruga]
- Станковић Шошо, Н., Сувајџић, Б., Петаковић, С. (2019). *Читанка за први разред гимназије*. Београд: Логос [Stanković Šošo, N., Suvajdžić, B., Petaković, S. (2019) *Čitanka za prvi razred gimnazije*. Beograd: Logos]
- Стефан Првовенчани (1988). *Сабрани списи* (прир. Љиљана Јухас-Георгиевска). Београд: Просвета – Српска књижевна задруга [Stefan Prvovenčani (1988). *Sabrani spisi* (prir. Ljiljana Juhás-Georgievska). Beograd: Prosveta – Srpska književna zadruga]

- Prvovenčani (1988). *Sabrani spisi* (prir. Ljiljana Juhas-Georgievska). Beograd: Prosveta–Srpska književna zadruga]
- СТИШОВИЋ МИЛОВАНОВИЋ, А., РАДУЛОВИЋ, О., ЖИВКОВИЋ, В. (2021). *Читанка за први разред гимназија и средњих школа*. Београд: Едука. [Stišović Milovanović, A., Radulović, O., Živković, V. (2021) *Čitanka za prvi razred gimnazija i srednjih škola*. Beograd: Eduka]
- ТУТЊЕВИЋ, С. (2007). *Поетичка и поетолошка истраживања*. Београд: Институт за књижевност и уметност. [Tutnjević, S. (2007). *Poetička i poetološka istraživanja*. Beograd: Institut za književnost i umetnost]
- ШОПАЛОВИЋ, О. (2024). Месечни (оперативни) планови рада за Српски језик и књижевност за 1. разред гимназије. Приступљено 25. 10. 2024. URL: <<https://www.knjizara.zavod.co.rs/pripreme-prirucnici-prvi-ss>> [Šopalović, O. (2024). Месечни (operativni) planovi rada za Srpski jezik i književnost za 1. razred gimnazije. Pristupljeno 25. 10. 2024. URL: <<https://www.knjizara.zavod.co.rs/pripreme-prirucnici-prvi-ss>>]
- ШПАДИЈЕР, И. (2015). Алегорија раја код Светог Саве и Стефана Првовенчаног, у *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ I, Зборник у част Мирјане Живојиновић*, ур. Бојан Миљковић, Дејан Целебдић (Београд: Византолошки институт САНУ, посебна издања 44 (1), Задужбина светог манастира Хиландара): 113–126 [Špadijer, I. (2015). Alegorija raja kod Svetog Save i Stefana Prvovenčanog, u *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ I, Zbornik u čast Mirjane Živojinović*, ur. Bojan Miljković, Dejan Dželebdžić (Beograd: Vizantološki institut SANU, posebna izdanja 44 (1), Zadužbina svetog manastira Hilandara): 113–126].
- ЕКО, У. (1992). *Уметност и лепо у естетичи средњег века*. Нови Сад: Светови.
- ЛЕ ГОФ, Ж. (1999). *Средњовековно имажинарно. Огледи*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књиžарница Зорана Стојановића.
- ОБЕРШКИ, Ј. (1964). Старозавјетни библијски типови. *Богословска смотра* 34 (2): 184–202.
- ПАВЛОВИЋ, М. (1979). *Ништителји и свадбари*. Београд: BIGZ.
- ПШИСТАЛ, Р. (2014). Увод у алегорију: *aliud verbis, aliud sensu*. *Анафора* 1 (1): 95–117.
- ПШИСТАЛ, Р. (2015). Алегорија је путовање. *Анафора* 2 (3): 109–121.
- Реčник књижевних термина* (1992), ур. Д. Живковић, Београд: Nolit.

Nataša Polovina
University of Novi Sad

WHAT IS ALLEGORY FOR MEDIEVAL LITERATURE?

Summary

The paper discusses the possibilities of a poetological approach to medieval literature in the first grade of grammar schools and secondary vocational schools, focusing on allegory as a key concept within the process of artistic creation in the Middle Ages. The history of the use of allegory is complex: it is not merely an extended metaphor, or a metaphor applied to an entire work (as the concept is taught in elementary school), but also a mode of reading and interpreting texts, prominent in interpretations of both biblical and medieval literature. In the first grade of grammar schools and secondary vocational schools, the concept of allegory can be expanded by linking it with related terms such as *allegoresis* and *exegesis*, and by examining its relationship with the concept of *parable*. Two modes of allegory distinguished in early Christian exegesis – *allegoria in verbis* and *allegoria in factis* – were also present in early Serbian literature, including the earliest texts by Saint Sava and Stefan the First-Crowned. Thus, on a methodological level, expanding and building on the previously learned concept of allegory can serve as one of many possible connections between the Bible and medieval literature, as well as a bridge between eras in which philosophical, religious, and poetic ideas were expressed allegorically. Instead of a correlation-integrated system in which students are introduced to medieval literature within historical and cultural frameworks, a theoretical (poetological) approach would shift the interpretive focus to literary qualities stemming from the medieval worldview. This way, the difficulty of clearly distinguishing between allegory and symbol in the Middle Ages would not hinder interpretation but would instead underscore the essence of medieval literary creation: that a text always signifies something beyond its literal words.

Keywords: *allegoria in verbis*, *allegoria in factis*, typological allegory, allegory of Paradise, *The Bible*, *Song of Songs*, Saint Sava, Stefan the First-Crowned.

Примљено: 27. 10. 2024.
Прихваћено: 24. 2. 2025.